

ՄՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅԻՆ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սեյրան Զարարյան

Միջնադարյան հայ մատենագրության մեջ «աստվածաբանություն» եզրույթը օգտագործվել է որպես գիտություն Աստծու մասին, ընդ որում, առնվազն երկու իմաստով՝ ա) անտիկ (արիստոտելյան) փիլիսոփայությանն աղերսվող հարցերի համատեքստում որպես բնազանցություն (մետաֆիզիկա) կամ առաջին աստվածաբանություն՝ գերբնական ու գերզգայական գոյի, առաջնաշարժիչի ու սկզբնապատճառի մասին գիտություն, բ) քրիստոնեական կրոնի համատեքստում որպես բացարձակ Անձի, ամենայն գոյավորի Արարչի՝ Աստծու, Սուրբ Երրորդության և աստվածային ու երկնային իրողությունների մասին գիտություն: Բնականաբար, միջնադարյան հայ կրոնաստվածաբանական գրականության մեջ «աստվածաբանություն» եզրույթը գերազանցապես գործածվել է երկրորդ իմաստով՝ որպես Աստծո, աստվածային ու երկնային իրողությունների մասին գիտություն, որպես Ս. Գրոց բովանդակությունը և Հայտնությունական ճշմարտությունները մեկնող-բացահայտող գիտություն: Եթե «աստվածաբանություն» եզրույթը գործածվել է հայալեզու գրականության սկզբնավորումից ի վեր, հատկապես Կեղծ-Դիոնիսիոս Արեոպագոսի երկերի թարգմանությունից հետո, ապա աստվածաբանության որպես տեսական համակարգի, որպես գիտության, դրա էության, խնդիրների, նպատակի և գործառույթների վերաբերյալ քիչ թե շատ համակարգված վերլուծությունը առաջին անգամ հանդիպում ենք սուրբ Գրիգոր Տաթևացու (1346-1409) աշխատություններում:

Այս հարցում Տաթևի համալսարանի ուսուցչապետի հայացքների վրա աներկբա ազդեցություն են ունեցել XIV դարի սկզբներին Հայաստանում և հարևան երկրներում գործունեություն ծավալած միարարական շարժման ներկայացուցիչների (որոնք հիմնականում դոմինիկյան միաբանության անդամներ էին և թոմիստական փիլիսոփայության հետևորդներ) ինքնուրույն և թարգմանական գրականության մեջ աշխարհիկ

* Հոդվածը ներկայացվել է 03.02.2020 թ., գրախոսվել է 28.02.2020թ., ընդունվել է տպագրության 10.04.2020 թ.:

ու հոգևոր գիտությունների համապատկերում աստվածաբանության կարգավիճակի, տեղի ու դերի մասին արված դատողությունները: Բանն այն է, որ արևմտյան սքոլաստիկական փիլիսոփայության մեջ աստվածաբանության, որպես գիտության, կոգնիտիվ-ռացիոնալիստական՝ գիտա-բանապաշտական ըմբռնման հեղինակ համարվում է Թովմա Աքվինացին (թեև աստվածաբանության, որպես գիտության մասին նրանից առաջ արտահայտվել էին տարբեր մտածողներ, այդ թվում ֆրանցիսկյան միաբանության անդամ Բոնավենտուրան («Doctor Seraphicus») և Ալբերտ Մեծը («Doctor Universalis»), սակայն նրանք աստվածաբանությունը դիտում էին գերազանցապես որպես գործնական և ոչ թե տեսական-հայեցողական գիտություն):

Թովմա Աքվինացին («Doctor Angelicus») աստվածաբանության նկատմամբ կիրառեց գիտականության արիստոտելականության սկզբունքները¹ և իր «Հավաքումն աստվածաբանության» կոթողային երկում աստվածաբանությունը սահմանեց որպես սրբազան ուսմունքի վրա հիմնված գիտություն, որի ճշմարիտ առարկան Աստվածն է, կամ՝ Հայտնության միջոցով տրված սրբազան գիտություն, որը բոլոր առումներով գերազանցում է տեսական ու գործնական մյուս գիտություններին²: Եթե Բոնավենտուրան փիլիսոփայությունը ընդգրկում էր աստվածաբանության մեջ, ապա Թովմա Աքվինացին տարբերակում էր աստվածաբանության երկու տեսակ՝ փիլիսոփայական աստվածաբանություն կամ «աստվածային գիտություն» (Scientia divina) և աստվածհայտնողական գիտություն կամ «սրբազան ուսմունք» (Sacra doctrina):

XIII դարում արևմտաեվրոպական սքոլաստիկական մտածողության մեջ ձևավորված աստվածաբանության գիտա-բանապաշտական ըմբռնումը վերոնշյալ ճանապարհով տարածում է գտնում նաև հայ իրականության մեջ, ի մասնավորի Գրիգոր Տաթևացու աստվածաբանական-փիլիսոփայական ուսմունքում: Աստվածաբանության մասին Տաթևացին արտահայտվել է մի քանի, հատկապես «Գիրք հարցմանց» (1397 թ.), «Ոսկեփորիկ» (1401 թ.) և «Մեկնութիւն Յոհաննու Աւետարանին» (1406-

¹ Տե՛ս **Польсков К. О.** Два понимания терминов «богословие» и «теология»: Традиция и современные вызовы. «Вестник Русской христианской гуманитарной академии», 2015, т. 16, вып. 2, с. 217-227.

² Տե՛ս **Фома Аквинский.** Сумма теологии. Т. 1, Ч. 1, Вопрос 1, Раздел 1-5, Киев, 2002.

1409 թթ.) աշխատություններում: Ընդ որում, վերոնշյալ աշխատություններում աստվածաբանությանն առնչվող հարցերը նա քննարկել է տարբեր տեսանկյուններից՝ ցուցանելով այդ գիտության էությունը բացահայտող նորանոր կողմեր, որոնք իրար լրացնելով՝ ներդաշնակորեն ամբողջանում են աշխարհայացքային միևնույն հարացույցի մեջ: Այս առումով առանձնանում է «Մեկնութիւն Յոհաննու Աւետարանին» աշխատությունը, որում Տաթևացին դիտարկում է աստվածաբանության՝ որպես գիտության էությանն ու գործառույթներին, աստվածաբանությանը և մյուս գիտությունների փոխհարաբերությանն առնչվող բազմապիսի հարցեր:

Տաթևացին առհասարակ իմացությունը և մասնավորապես գիտությունները (իմաստությունը) բաժանում է երկու խմբի՝ աշխարհիկ («երկրաւոր») կամ բնական և հոգևոր կամ շնորհական, որոնք իրարից տարբերվում են ըստ ուսումնասիրության առարկայի, իմացության գործիքների, ճանաչողության մեթոդների ու եղանակների, ըստ պատվի և ըստ նպատակի: Նա բնական գիտությունները ընդգրկում է ընդհանուր գիտության՝ փիլիսոփայության (աշխարհիկ իմաստության) մեջ, որի կազմում մտնում են ինչպես տեսական գիտությունները (ըստ գիտությունների արիստոտելյան դասակարգման՝ ֆիզիկա, մաթեմատիկա, մետաֆիզիկա) և գործնական գիտությունները (բարոյագիտություն, քաղաքագիտություն, տնտեսագիտություն), այնպես էլ միջնադարում հայտնի եռյակ (քերականություն, ճարտասանություն, տրամաբանություն) ու քառյակ (թվաբանություն, երկրաչափություն, երաժշտագիտություն, աստղաբաշխություն) գիտությունները: Տաթևացին աշխարհիկ գիտությունների մեջ է մտցնում նաև բժշկագիտությունն ու իրավագիտությունը: Իսկ շնորհական գիտության մեջ մտնում է միայն աստվածաբանությունը (շնորհական իմաստությունը կամ հավատի տեսությունը):

Տաթևացին ելնում է այն մտքից, որ մարդկային գիտությունը (իմաստությունը) աստվածային ծագում ունի «**ամենայն իմաստութիւն և գիտութիւն յԱստուծոյ են իջեալք, զի նորօք ճանաչիցէ զԱստուած. և զբարիս գործիցէ¹**») և դրա գլխավոր նպատակը երկրային ու երկնային իրողությունների ճանաչման միջոցով աստվածայինը ճանաչելն է և աստվածային իմաստությանը հաղորդակցվելը: Ըստ այդմ էլ գնահատվում

¹ **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, Կ. Պոլիս, 1740, էջ 210:

է յուրաքանչյուր գիտության արժեքը, տեղն ու դերը աստվածիմացության գործում: Տաթևացին արժեքային առումով բոլոր գիտություններից առավելությունը տալիս է շնորհական գիտությանը՝ աստվածաբանությանը: Ի տարբերություն աշխարհիկ գիտությունների (բնական իմաստության), շնորհական իմաստությունը կամ աստվածաբանությունը կատարյալ իմաստություն է, որի առարկան աստվածային ու իմանալի գոյերն են, իսկ իմացման գործիքը՝ հավատը¹: Աստված մարդուն պարզևել է իմաստության թե՛ բնական և թե՛ շնորհական ձևերը՝ առանձնացնելով աշխարհաճանաչողության ու աստվածիմացության գործընթացում դրանց խնդիրներն ու գործառույթները: Միջնադարյան շատ մտածողների նման Տաթևացին մի կողմից աշխարհիկ իմաստությունը համարում է «սնտի, ունայն», որովհետև աշխարհիկ գիտելիքը մարդուն կապում է երկրային կյանքին, նրան շեղում աստվածիմացության «ուղիղ» ճանապարհից: Թեև աշխարհիկ իմաստությունը Աստծուց է, սակայն միայն այդ իմաստությամբ, նույնիսկ եթե դա աստվածամետ է, մարդիկ չեն կարող ճանաչել Աստծուն և չեն կարող վեր բարձրանալ երկրայինից ու անցողիկից: Մյուս կողմից Տաթևացին խիստ կարևորում է աշխարհիկ գիտության դերը աշխարհիմացության ու աստվածիմացության գործում, շեշտում այն միտքը, որ նախ, բնական հանճարը, կրթական իմաստությունը, իմաստասիրությունն ու աշխարհիկ գիտությունը ունեն բազմաթիվ օգտակար այնպիսի գործառույթներ («բարութիւններ»), որ առանց դրանց պարզապես անհնար է պատկերացնել մարդու կյանքը², երկրորդ, բնական քննությամբ կարելի է հիմնավորել աստվածաբանության առարկայի՝ Աստծո կեցությունը, երրորդ, առանց աշխարհիկ գիտությունների՝ քերականության, տրամաբանության ու փիլիսոփայության, դժվար կլինի մեկնել ու մարդկանց հասկանալի դարձնել Հայտնության ճշմարտությունների իմաստն ու խորհուրդը: Տաթևացին կարծում է, որ իմաստության բնական ու շնորհական տեսակները, իրենց տարբերություններով հանդերձ, իրար հետ կապված են, ավելին, շնորհական գիտությունը

¹ Տե՛ս **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1726, էջ 267-269; Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Սողոմոնի առակների մեկնությունը, (Բնագիրը և թարգմ. Խ. Գրիգորյանի. առաջաբանը և ծանոթագր.՝ Ս. Արևշատյանի), Եր., 2000, էջ 17:

² Այդ մասին տե՛ս **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, էջ 173-174:

հենվում է բնական քննության վրա. «Իսկ շնորհական իմաստությին՝ է լոյս հաւատոյն պայծառացեալ ի լոյս բնական իմացականիս մերոյ: Զոր օրինակ՝ լոյսն արեգական խառնի ընդ բնական լուսոյ աչաց զգալոյ. նոյնպէս իմանալի լոյս շնորհացն՝ ծագէ ի միտս մարդկան. և խառնի ընդ բնական լոյս իմացութեանս մերոյ. և նովաւ տեսանէ միտս մեր զհանդերձեալ կեանսն. զխոստմունս ընտրելոց. և զտանջանս մեղտրաց և զայլսն, որ այժմ ո՛չ է, և աստ տեսանեմք զհեռաւորն և զհանդերձեալն»¹: Եթե աշխարհիկ գիտությունները չեն շեղվում աստվածային իմաստությունից, այլ առաջնորդվում են Հայտնության ճշմարտություններով, այնժամ մարդիկ չեն մոլորվում «ի ճշմարիտ գիտութենէ» և խուսափում են մոլորություններից ու երկրավոր փստերից:

Քանի որ գիտությունների արժեքն ու կարևորությունն առաջին հերթին որոշվում է դրանց ուսումնասիրության առարկայով, ուստի մարդկային գիտությունների մեջ բոլոր առումներով առաջնությունը պատկանում է աստվածաբանությանը, որին Տաթևացին համարում է բոլոր գիտությունների թագավոր՝ «գլուխ ամենայն գիտութեանց»: Քանի որ աստվածաբանության առարկան Աստվածն է («հավատի և սուրբ գիտության հիմքն Աստված է»), ուստի այն կոչվում է աստվածաբանություն («առաջադրութիւն է Աստուած, նմին վասն աստուածաբանութիւն ասի»): Եվ այս իմաստով «առաջին իմաստութիւն՝ է Աստուծոյ նայիլն, և զԱստուծոյ իմանալն և զհաւատալն»²: Աստվածաբանության առարկան աստվածայինն ու իմանալիներն են, իսկ մյուս գիտություններինը՝ մարմնականներն ու զգալիները: Աստվածաբանության առարկան ըստ պատվի գերազանցում է մյուս գիտություններին, քանի որ է «երկնային և ի վերուստ իջեալ, իսկ այնքիկ երկրաւոր և շնչաւոր»: Աստվածային իրողությունները «սիրելի են քան զամենայն ոսկի եւ զտպագիոն, եւ անխաւս մարգարիտն, որ ի յերկնից իջեալ, այսինքն՝ անգին, որ բարձր է եւ անհաս մտաց, զի միտք մեր թանձր է եւ վայրաքարշ, ընդ մարմնոյս կապեալ, որ կարեմք ի հեռու տեսանել, քան եթէ քննութեամբ յայտնել»³: Տաթևացու

¹ **Նոյն տեղում**, էջ 173:

² **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 135:

³ **Ս. Գրիգոր Տաթևացի**, Մեկնութիւն Յոհաննու Աւետարանին, աշխատասիրությամբ Ղուկաս արեղա Զաքարյանի, Ս. Էջմիածին, 2005, էջ 18:

կարծիքով՝ թեև աստվածային էությունն անճանաչելի է, և մարդը երբեք՝ ո՛չ ներկայում և ո՛չ էլ հանդերձյալ կյանքում ի զորու չէ ճանաչելու Աստծուն, սակայն նա բազում հիմքեր ունի նախ, հավատալու, այնուհետև բանականությամբ հիմնավորելու Աստծո գոյությունը: Տաթևացին «Ոսկեփորիկ» երկում գրում է, որ աստվածաբանության մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է ելնել իմաստասերների, ի մասնավորի Դավիթ Անհաղթի կողմից ձևակերպված մեթոդաբանական այն պահանջից, ըստ որի յուրաքանչյուր գոյ ուսումնասիրելու համար հարկավոր է պատասխանել հետևյալ հարցերին՝ ա) գոյություն ունի՞, թե՞ ոչ, բ) եթե գոյություն ունի, ապա ի՞նչ է, գ) ինչպիսի՞ ինչ է և դ) ինչի՞ համար է: Աստծո հետ կապված այս չորս հարցերից երկուսը քննելի է, իսկ երկուսը՝ ոչ: Այս աշխարհում Աստված քննելի է և հավատալի, իսկ «ինչպիսի»-ն երևում է հանդերձյալ աշխարհում: Մինչդեռ «ինչո՞ւ»-ն չի երևում ո՛չ այստեղ և ո՛չ հանդերձյալ կյանքում, որովհետև Աստծո բնությունն անտեսանելի է: «Ինչ պատճառով»-ը նույնպես քննելի չէ, որովհետև ո՞վ կարող է բացահայտել բոլոր պատճառների պատճառը:

Ընդդիմանալով աստվածուրացողներին, ովքեր Աստծո գոյությունը ժխտելով միաժամանակ ժխտում են աստվածաբանության անհրաժեշտությունը, Տաթևացին նշում է, որ գոյություն ունեն Աստծո կեցության հիմնավորման տարբեր եղանակներ: Եթե «Գիրք հարցմանց»-ում նա թվարկում է հինգ եղանակ՝ ա) բնական քննությամբ, բ) հավատով, գ) պարզևական՝ մարգարեների երևակայությամբ, դ) առանձնակի տեսությամբ, որը տրվում է առանձնաշնորհյալ մարդկանց, ինչպիսին Մովսեսն էր, ե) ըստ առաքյալների՝ «ի հանդերձեալն դէմ յանդիման տեսութիւն»¹, ապա «Ոսկեփորիկ»-ում վեցը՝ ա) բնական քննությամբ (իմաստասիրական տեսությամբ), բ) հավատով, գ) Ս. Գրքով, դ) համեմատություններով, ե) վկայություններով և զ) նյութական իրերով²: Աստծուն գիտությամբ ճանաչելու մենաշնորհը պատկանում է «բնական քննությանը», որը ուսումնասիրելով արարված աշխարհը, նյութական իրերի մեջ առկա աստվածային հետքերը, անհրաժեշտաբար հանգում է այդ ամենի գերագույն պատճառի անհրաժեշտ գոյության գաղափարին: Այս առումով Տաթևացին քննադատում է այն մտածողներին, ովքեր պնդում են, թե

¹ Տե՛ս **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք հարցմանց, էջ 24:

² Տե՛ս **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք որ կոչի Ոսկեփորիկ, էջ 33:

բանականության միջոցով հնարավոր չէ ապացուցել Աստծո գոյությունը. «Դարձեալ՝ ոմանք ասացին թէ, ո՛չ է կարելի հարկաւոր բանին ցուցանել թէ գոյ Աստուած. այլ միայն հաւատով հաստատեմք: Այլն այս սուտ է: Նախ զի՝ ընդդէմ է բանից իմաստնոց. զի Պղատոն և Արիստոտէլ և այլքն՝ հաւատք ոչ ունեին, բայց բանական քննութեամբ կացուցին թէ է՛ Աստուած...¹»:

Աստվածաբանությունը որպես գիտություն միասնական է և բազմազան. միասնական է, որովհետև առարկան մեկն է՝ Աստված, և ամեն ինչ դիտարկվում է Աստծո հետ հարաբերակցված, իսկ բազմազան է, որովհետև բազմազան են թե՛ աստվածայինի դրսևորումները և թե՛ մարդկային իմացության ձևերը: «Գիրք հարցմանց»-ում Տաթևացին առանձնացնում է աստվածաբանության չորս տեսակ՝ տպավորական, պատճառաբանական, նշանական և խորհրդական: Տպավորական աստվածաբանությունը քննում է մի Աստվածության, Ս. Երրորդության, Ծնողի, Ծնունդի, Քրիստոսի մարդեղության և այլ հարցեր: Եվ դա առաջինն է, «զի զոր նա՛խ է քան զյաիտեանս և զժամանակս՝ աստուածաբանէ և քննէ»: Պատճառաբանական աստվածաբանությունը քննելով արարածների ստեղծման պատճառները և դրանց հատկությունները՝ պատկերացում է կազմում Արարչի մասին, այսինքն՝ հետևանքների (արարվածների) քննությունից ընթանում է դեպի ամենայնի Սկզբնապատճառը: Ըստ կարգի երրորդը նշանական աստվածաբանությունն է, որի դեպքում «ի զգալի կերպարանաց փոխակցիմք յիմանալի տեսութին», այսինքն՝ նյութական-զգալի իրերի իրազեկումների և նշանների մեկնաբանության միջոցով պատկերացում ենք կազմում աստվածայինի վերաբերյալ: Չորրորդ տեսակը խորհրդական (միստիկական) աստվածաբանությունն է, որի ժամանակ վերանում ենք զգալի և իմանալի էություններից և «ի խորս ընթանամք մտօք և մտանեմք յամպն և ի մեզն ըստ Մովսէսի. և ապա տեսանեմք զՆա արտաքս որոշեալ յամենայն էից», որը բնավ չի նշանակում իմանալ Աստծո էության և բնության մասին, որովհետև Նա անհասանելի, անքննելի, անճառելի է ոչ միայն մարդկանց, այլև ամենայն իմանալի գոյերի համար: Խորհրդական աստվածաբանությունը «է՛ ծայրագոյն գագաթն աստուածաբանութեան», որովհետև դա է կատարյալ ի-

¹ Նույն տեղում, էջ 29: Այդ մասին տե՛ս **Զաքարյան Ս. Ա.**, Արիստոտելը և XIV դարի հայ փիլիսոփայությունը, Եր., 2017, էջ 83-104:

մացությունը, իմացողների ձգտումների վերջնականպատակը, այսինքն՝ «անհասին անհասապէս հասանիլ. և զանտեսն անտեսութեամբ տեսանել»: Եվ խորհրդական աստվածաբանություն է կոչվում նախ այն պատճառով, որ «խորհրդով և հաւատով տեսանի և ո՛չ քննութեամբ մտաց» և երկրորդ, որ առանց նշանների՝ ծածուկ ու խորհրդով լինելով՝ անհասանելի է մտքով անվարժներին, հեթանոսներին ու հերձվածողներին:

Տաթևացին աստվածաբանության այդ չորս տեսակները դարձյալ դասակարգում է՝ հիմք ընդունելով աստվածիմացության հաստատական, ճառելի (կատաֆատիկական) ու ժխտական, անճառելի (ապոֆատիկական) ուղիները: Աստծուն ճառելի (հաստատական) և անճառելի (ժխտական) հատկությունների վերագրումները լինում են չորս կերպ՝ «Է՛ և ասի. Ո՛չ է և ասի. Է՛ և ո՛չ ասի. Ո՛չ է և ո՛չ ասի» (ունի և ասվում (վերագրվում) է, չունի և ասվում է, ունի և չի ասվում, չունի և չի ասվում)¹: Տպավորական և և պատճառաբանական աստվածաբանությունները ընդունում են բոլոր այն վերագրումները (օրինակ, Հայր, Որդի, Հոգի, Լույս, Կյանք և այլն), որոնք ստուգապես բնորոշ են Աստծուն և որի համար էլ հենց Նրան անվանում են Աստված: Նշանական աստվածաբանությունը Աստծուն վերագրում է հատկություններ (օրինակ, մարմին, ձեռք, ոտք, ննջել, զարթնել և այլն), որոնք Նրան բնորոշ չեն: Աստվածաբանության այս երեք տեսակները կոչվում են դրական կամ հաստատական, իսկ խորհրդականը՝ ժխտական («բացբարձական»), որովհետև այն չորս ձևերից երկուսի դեպքում («Է՛ և ո՛չ ասի. Ո՛չ է և ո՛չ ասի») ժխտում է Աստծուն վերագրվող հատկությունները:

Աստվածաբանության այս չորս տեսակները իրարից տարբերվում են թե՛ քանակական և թե՛ որակական առումներով. տպավորական աստվածաբանությունը «նեղագոյն է և սակաւաբան», պատճառաբանականը առավել է դրանից, որովհետև քննում է աստվածային անունները, իսկ նշանականը «առաւել և ընդարձակ և բազմաբան» է այդ երկուսից, որովհետև խառնվում է զգալի գոյերի հետ, որոնք բազում են և բաժանելի: Եթե նշանական աստվածաբանությունը վերից իջնում է վար, ապա խորհրդական աստվածաբանությունը վերանալով բազմազանությունից՝

¹ Ի դեպ, Տաթևացին այս բաժանումը վերագրում է առհասարակ գոյին՝ առանձնացնելով չորս խումբ՝ ա) «Ո՛չ են և ասին», բ) «Ե՛ն և ոչ ասին», գ) «Ե՛ն և ասին», դ) «Ո՛չ են և ոչ ասին» (տե՛ս Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք որ կոչի Ոսկեփորիկ, էջ 552):

«ի ներքուստ ի վեր՝ ի բազմութենէ առ մինն ընթանայ... որ ամենևին անբանութիւն է և անիմացութիւն. անճառելի. անիմանալի. և լռութեամբ պատի յամենայն արարածոց»¹: Փաստորեն, տպավորական, պատճառաբանական, նշանական աստվածաբանությունները մտնում են «բնական աստվածաբանության» (theologia naturalis) մեջ, որը Աստծո և աստվածայինի մասին դատողություններ անելիս հենվում է բանականության, աշխարհիկ փիլիսոփայության վրա՝ օգտագործելով «արարվածներից դեպի Արարիչ» կամ «հետևանքներից դեպի պատճառ» մեթոդաբանական սկզբունքները, իսկ խորհրդական աստվածաբանությունը «սրբազան ուսմունքն» է, որը հենվում է միայն Աստծո Բանի, Հայտնության ճշմարտությունների և իմացության վերերկրային ու վերբանական խորհրդապաշտական փորձառության վրա: Տաթևացին միանշանակ առավելությունը տալիս է անճառելի աստվածաբանությանը, կարծելով, որ ավելի պատշաճ է Աստծուն վերագրել անճառելի (անհաս, անտեսանելի, անսկիզբ, ամենուր, անքննելի և այլն), քան մարդակերպական հատկություններ (օրինակ, նստել երկնքում, բնակվել բարձունքում, ննջել, զարթնել և այլն), որովհետև Աստված իր գերազանցության պատճառով անհասանելի է մարդկանց համար:

Տաթևացու համոզմամբ՝ աստվածաբանությունը առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում գիտությունների համակարգում: Եթե աշխարհիկ գիտության կողմնակիցների համար փիլիսոփայությունը «գիտությունների գիտությունն» ու «արվեստների արվեստն» էր («իմաստասիրութիւն է արհեստ արհեստից և մակացութիւն մակացութեանց». առաջին դեպքում այն նմանվում է թագավորին, իսկ երկրորդ դեպքում՝ Աստծուն²), ապա աստվածաբան Տաթևացու համար աստվածաբանությունն է «գլուխ ամենայն գիտութեանց³»: Ինչպես վերը նշվեց, աստվածաբանությունը մյուս

¹ **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք հարցմանց, էջ 123:

² Տե՛ս **Դաւիթ Անյաղթ**, Երկասիրութիւնք փիլիսոփայականք /Համահավաք քննական բնագրերը և առաջաբանը Ս. Ս. Արևշատյանի, Եր., 1980, էջ 72:

³ Այս հարցում Տաթևացին հավանաբար օգտվել է միարարականների կողմից թարգմանված և Ալբերտ Մեծին վերագրված «Համառոտ հաւաքումն աստուածաբանական ճշմարտութեան» երկի ներածական մասից, որտեղ աստվածաբանությունը բնութագրվում է որպես «իշխան և դշխոյ ամենայն գիտութեանց, որոյ այլք արհեստք իբրև գնաժիստ ծառայեն... Սա՛ է գիտութիւն գիտութեանց, որ բարձրանայ քան զամենայն իմաստասիրաց գիտութիւնս, և լինի նախամեծար քան զամենայնսն, պատուով և օգ-

գիտություններից տարբերվում է բազում առումներով՝ ծագումով, առարկայով, ճանաչման մեթոդներով, ճշմարտության ըմբռնումով, ընդգրկունությամբ, հաստատունությամբ, պատվով, օգտակարությամբ և նպատակով: Ըստ Տաթևացու՝ աստվածաբանությունն ունի առվազն չորս առանձնահատկություն՝ կատարյալ արժանավորություն, կատարյալ հաստատություն, կատարյալ ճշմարտություն և կատարյալ երանություն, որոնցով տարբերվում է մյուս գիտություններից: Կատարյալ արժանավորությունը դրսևորվում է երեք ձևով՝ նախկինությամբ, ծնունդով և պարագրությամբ: Նախկին լինել նշանակում է ավելի մոտ լինել Աստծուն, քան այլ գիտությունները, որովհետև «զամենայն գիտութիւնս ուսանելի է վասն նմա, եւ ոչ զնա՝ վասն այլոց, վասն որոյ ասէ Արիստոտէլ, թէ՛ նախկին ասի, որ առաջին սկզբանն առաւել հպաւորէ, իսկ աստուածաբանութիւնս մեր առ Աստուած մերձենայ առաւել, քան զամենայն գիտութիւն, զի ի վերայ միեւնոյն ճշմարտութեան է աստվածաբանութիւն»¹:

Աստվածաբանությունը իմաստություն է կոչվում, որովհետև ճանաչում է երկնային իրողությունները, որոնք մենք չենք արարել, իսկ կոչվում է հանճար՝ զի սովորեցնում է առաքինություններ, որոնք մենք կարող ենք ձեռք բերել: Այնուհետև, աստվածաբանությունն ունի ազնվական ծնունդ, որովհետև այն Աստծո ստեղծագործության արդյունք է: Աստվածաբանությունը տարբերվում է մյուս գիտություններից այն բանով, որ բացառապես Աստծո անմիջական հեղման արդյունք է և իր բնույթով վերբանական իրողություն է. «Գիտելի է, թէպէտ ամենայն գիտութիւն յԱստուծոյ իցէ անընդմիջաբար կամ միջնորդով, սակայն աստուածաբանութիւն եզականապէս յԱստուծոյ է, այսինքն՝ ստեղծողական յայտնութեամբ կամ հեղմամբ, զի աստուածաբանութիւն մեր ի վերայ այնմ իրի է, յորում ոչ հասանի բնական բանականութիւն, որքան ի մարմնի եմք, որպէս են աստիճանք հաւատոյ մեր եւ խորհուրդ Եկեղեցւոյ»²: Այսպիսի «ծննդյան վկայականը» աստվածաբանությանը դարձնում է անհամեմատելի գիտություն:

Մյուս գիտությունների համեմատ աստվածաբանությունը ունի ամե-

տակարութեամբ» (Համառոտութիւն աստուածաբանութեան Երանելոյն Մեծին Ալպերտի, Վենետիկ, 1715, էջ 5):

¹ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Մեկնութիւն Յոհաննու Ավետարանի, էջ 29-30:

² Նոյն տեղում, էջ 30:

նաընդարձակ պարագրությունը, որովհետև պարփակում է թե՛ երկնային և թե՛ երկրային գոյերը. «զի ամենայն էակքս պարունակէ ընդ ինքեամբ միով գիտութեամբ, որպէս երկինք եւ երկիր զամենայն զգալիսս պարունակեն, քանզի աստուածաբանութիւն նախ է որպէս երկինք՝ ճանաչելով զԱստուածութիւն Քրիստոսի, եւ զերկիր՝ ճանաչելով զմարդկութիւն Քրիստոսի¹»: «Երկինք» պարունակել նշանակում է ճանաչում է հոգևոր իրողությունները, ուսուցանում է երանության վարձը և ցույց տալիս մարդկանց բարի վարքը, իսկ «երկիր» պարունակել նշանակում է ճանաչում է մարմնավորները, նյութական-զգալի գոյերը և ցույց է տալիս դժոխքի պատիժներն ու մարդկանց մեղքերը:

Այնուհետև, ի տարբերություն այլ գիտությունների, աստվածաբանությունն ունի ամենահաստատուն հիմքը: Աշխարհիկ գիտությունները, անգամ որոշ կրոններ, հաստատուն չեն, որովհետև կանգնեցված են թույլ ու խախուտ հիմքերի վրա. «Գիտելի է, զի իմաստութիւն այսմ աշխարհիս, գտեալ ի մարդկանէ, ոչ ունի հաստատութիւն, քանզի ոչ են յարմարեալ ի վերայ հաստատուն հիման. նախ՝ զի ոմանք գիտութիւնք հիմնացեալ են ի վերայ ծխոյ, այսինքն՝ մարդկային բարակ եւ անաւար հանճարոյ, որպէս գիտութիւնք փիլիսոփայիցն տեսական եւ գործնական: Երկրորդ, ոմանք տրամադրեալք են ի վերայ հողոյ, այսինքն՝ մարմնական փափկութեանց, որպէս արէնքն... Մահմէտի: Երրորդ, ոմանք հիմնաւորեալք են ի վերայ աւագոյ, այսինքն՝ ի վերայ մարդկային ազահութեան, որպէս արիեստ եւ գիտութիւնք շահաբերք, որպէս են բժշկականք եւ քաղաքական իրաւունք²»: Ճիշտ է, Աստված է աշխարհիկ գիտությունները շնորհել մարդկանց, սակայն մարդիկ այդ գիտությունները ծառայեցնում են երկրային նպատակների համար, դրանցով թաղվում մեղքերի մեջ, մոռանում հոգևորը, ուստի դրանք «երկրաւոր, շնչաւոր և դիւական» գիտություններ են: Դիվական են կոչվում արտաքին փիլիսոփաների տեսական ու գործնական գիտությունները, շնչավոր՝ մարմնասեր օրինապաշտների և երկրավոր՝ նյութական շահ հետապնդող գիտությունները: Աստվածաբանությունը հաստատագույն է, որովհետև հիմնված է անշարժ վեմի՝ աստվածային իմաստության ու աստվածային անշարժ մեծության վրա: Տաթևացին մեջբերում է ավետարանական այն միտքը, թե Իմաստունը

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում, էջ 31:

իր տունը շինում է ոչ թե ավազի, այլ հաստատուն հիմքի վրա և գետի ոչ մի հեղեղում չի կարող այդ տունը քանդել: Ըստ Տաթևացու՝ այդ տունը երեք պատճառով է հաստատուն ու անշարժ՝ «վասն բռնության ընդհարման, վասն պահպանության, վասն անդրդվելի հիմքի»: Առաջինը ցուցանում է աստվածաբանության հաստատունությունը «ի ներհակաբանութենէ»: Աստվածաբանությունն ունի զորավոր հակառակորդներ, որոնց թվում են նաև արտաքին իմաստասերները. աստվածաբանությունը «նախ կրեաց զաստիկ բախումն ի նուրբ եւ ի խորին գետոյն, այսինքն՝ արտաքին իմաստասիրաց, մանաւանդ յանիծելոյն Ավեռիոսէ, որ մեկնիչն է Արիստոտէլի գրոցն, որ զհաւատ մեր եւ զաստուծաբանութիւն ծաղր առնէ, եւս առաւել զՍուրբ Երրորդութեան դաւանութիւն»¹: Երկրորդ, հանդիպեց «պղտոր գետերի» հակառակությանը, այսինքն՝ հերձվածողների և քրիստոնեական հավատի ու Ս. Գրոց ուրացողների հարձակումներին, երրորդ, «կրեաց հակառակութիւն զառիթափ եւ յախումն բերմանէ յորդահոս գետոց, այսինքն՝ ի չար թագավորացն հալածաց», չորրորդ, հանդիպեց «տղմաբեր գետերի» հակառակությանը՝ ի դեմս Արաբիայի ու Տաճկաստանի մուլար օրենքների: Այս բախումներից աստվածաբանությունը չի սասանվել ու չի ընկրկել, այլ մնացել է անշարժ ու անփոփոխ:

Աստվածաբանությունը հաստատագրւյն գիտություն է, որովհետև խարսխված է իրեն պահպանող յոթ սյունների վրա՝ յոթ առաքինությունների, որոնցից երեքը աստվածային են, իսկ չորսը՝ մարդկային, կամ՝ Սուրբ Հոգու յոթ պարզկների, կամ՝ աստվածաբանության հաստատունության յոթ պատճառների վրա, որոնք են՝ ա) մարգարեական խոսքերի լրիվությունը, բ/ սքանչելիքների ներգործությունը, գ) եկեղեցու վարդապետությանը հակառակ տեսակետների մերժումը, դ) քերթողների սրբությունը, ե) «ընդունողաց քննութիւն ջանիւ և երկամբ», զ) Սուրբ Գրոց միջև համաձայնությունը, է) Եկեղեցու անբիծ հավատի մշտակայությունը: Աստվածաբանությունն իր հաստատուն տունը կառուցել է ամուր վեմի, այսինքն՝ «ի վերայ Քրիստոսի», որը ազնվագրւյն ու զորավոր վեմ է՝ մարդկանց ծննդյան ազնվագրւյն պատճառը և բնականության վեմ քարանձավը:

Աստվածաբանության մյուս արժանիքը կատարյալ ճշմարտության տիրապետումն է: Թեև բնական քննությունը և աստվածաբանությունը

¹ Նոյն տեղում, էջ 32:

իրարից տարբերվում են, սակայն մի կետում հավասարվում են՝ երկուսն էլ ձգտում են բացահայտել ճշմարտությունը («երկոքինն առ ճշմարիտն ունին զգիտումն»): Բայց այդ հավասարությունը ստվերվում է դրանց միջև առկա սկզբունքային «անհավասարություններով»: Այսպես, ճշմարտության հետ կապված Տաթևացին տարբերակում է «ճշմարիտ» և «ճշմարտություն» եզրույթները, որոնք միմյանց հարաբերում են ինչպես մասն ու ամբողջը կամ՝ մասնավորն ու ընդհանուրը, ինչպես մարդն ու մարդկությունը: Ճշմարտությունը աստվածային Բանն է, որը ինքնին ճշմարտություն է, և «ոչ ունի ինչ ստութիւն և հակառակ իւր»: Աստվածաբանությունը գործ ունի ոչ թե փորձնական, հավանական կամ հարաբերական գիտելիքի, այլ կեղծություն ու մոլորություն բացառող բացարձակ ու անփոփոխ դրույթների, անհարաբերական ճշմարտությունների հետ: Իսկ մարդկային բնական իմացությունը ունենում է միայն ճշմարիտ, այն էլ հարաբերականորեն ճշմարիտ արդյունքներ, որովհետև դրանք, կախված հանգամանքներից, կարող են վերածվել ստի, ինչպես, օրինակ, իմաստասերների դատողությունները: Բնական տեսությունը ուսումնասիրելով երկրային իրողությունները, բացահայտում է հարաբերական ճշմարտությունները, իսկ աստվածաբանությունը բացահայտում է միայն աստվածային՝ բացարձակ ճշմարտությունը: Բնական տեսության և աստվածաբանության իմացության գործիքների՝ բնականության և հավատի, կիրառությունից ստացվում են տարբեր արդյունքներ: Բնական իմացությունից անբաժան են կասկածանքն ու մոլորությունը, իսկ հավատը «անմոլոր և անտարակոյս է ի ճշմարտութիւն»:

Որպես կանոն, բնական քննությունը շեղվում է ճշմարտությունից, ընկնում հերձվածողության մեջ, իսկ հավատի տեսությունը անսայթաք հետևում է ուղղափառ ճշմարտությանը. **«իսկ ճշմարտութիւն ոչ փոխի, որպէս լոյս հաւատոյն. զի յայսմ ճշմարտութենէ լոյս հաւատոյն ծագեալ է ի միտս հաւատացելոց. եւ անփոփոխ սերտութեամբ հաստատէ զհաւատացեալս ի ճշմարտութիւն. եւ զճշմարտութիւն, ի նոսա, որպէս զգիտութիւն միաւորէ զգիտացողն եւ զգիտելին: Նոյնպէս եւ հաւատն միաւորէ զճշմարտութիւն ընդ հաւատացողն¹»**: Բնական քննությունը ճշմարիտը բխեցնում է մտքերից, իսկ հավատի տեսության մեջ միտքը հետևում է ճշմարտությանը: Թեպետ այլ գիտություններում երբեմն հան-

¹ **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, էջ 174:

դիպում ենք ճշմարիտ մտքերի, սակայն դրանք «բազում ստուֆինք եւ խաբէութիւնք խառնեալք են», և պատճառն այն է, որ այլ գիտությունները հենվում են մոլորյալ բանականության վրա, մինչդեռ աստվածաբանությունը և աստվածային Գիրքը միշտ ճշմարիտ են: «Աստուածաբանութիւն է բան պարզաբար եւ առանց տարրորշման», քանզի «աստուածաբանութիւն է բան ճշմարիտ պատմութեան, բան ճշմարիտ նշանական, բան ճշմարիտ փորձեալ»: Միայն աստվածաբանությունն է սուրբ գիտություն և ունի Ս. Գիրքը մեկնելու չորս ճշմարիտ եղանակ՝ «ըստ ճառին տեսութեան եւ ըստ բարոյականին քննութեան, եւ ըստ այլաբանութեան փոխաբերութեան, եւ ըստ մտաւորականին վեր հայեցութեան¹»: Աստվածաբանությունը կատարյալ ճշմարտություն է, որովհետև ճշմարիտ է Ս. Գիրքը, որը ինչ պատվիրում է՝ բարոյություն է, ինչ խոստանում է՝ երանություն է: Աստվածաբանությունը ճշմարտության հայտնիչ է հետևյալ առումներով. ա) աստվածաբանությունը ուսուցանում է «զճշմարտութիւն բազմութեան աստուածային կոչմանցն», ցուցանում է աստվածային կոչումների բազմազանությունը, բ) ներկայացնում է աստվածային անձների հատկությունները. «քանզի այլ գիտութիւնք, նսեմ եւ սուտ եւ ընդունայն զբոլոր գիշեր մարդկային մոլորութեան աշխատին եւ ոչ ինչ կալնուն, իսկ աստուածաբանութիւն զուրկանն ի բանն Աստուծոյ դնէ եւ ըմբռնէ զԱստուած, այսինքն՝ զյատկութիւնս աստուածային ճանաչելով²»: գ) Աստվածաբանությունը ցուցանում է աստվածային խորհուրդների ու սքանչելիքների բարձրությունը, որոնք «անհաս գոն բնական զարութեան մարդոյ եւ հանճարոյ», որովհետև հայտնում է աշխարհի ստեղծման, աստվածային նախախնամության, Քրիստոսի Դատաստանի ժամանակ փրկության, հատուցման և այլնի մասին: Աշխարհիկ գիտությունները նմանատիպ հարցերի վերաբերյալ ունենում են թյուր պատկերացումներ: Այս կապակցությամբ Տաթևացին օրինակ է բերում աշխարհի առաջացման վերաբերյալ իմաստասերների կարծիքները. «Եւ թէպէտ այլ գիտութիւնք զոմանց ասացեալ բանս ուսուցանեն, մանաւանդ զլինելութիւն աշխարհիս, յորմէ իմաստասէրք բազումս ճառեցին, բայց ո՛չ ճշմարտութեամբ, այլ ստութեամբ՝ ասելով, զի Աստուած ի հարկէ արար զաշխարհս, եւ յալիտենից է, եւ այլ բազում ստութիւնք յաւդէն, վասն այնորիկ եզականաբար աստուա-

¹ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Մեկնութիւն Յոհաննու Ավետարանի, էջ 34:

² Նույն տեղում, էջ 35:

ծաբանությունն ասի «Բան», վասն կատարեալ ճշմարտութեան, քանզի աստուածաբանությունն ի վեր, քան զամենայն ունի ճշմարտութիւն երեք-կին, վասն զի յայտնէ ճշմարտապէս զաստուածային էութիւն, զաստուածային կարողութիւն, զաստուածային գիտութիւն¹»:

Աստվածաբանությունը տարբերվում է մյուս գիտություններից նաև թե՛ իր պտուղներով և թե՛ վերջնական արդյունքներով: Այն ոչ միայն տեսական-հայեցողական, այլև գործնական գիտություն է: Աստվածաբանության նպատակը հոգու փրկությունն է՝ կապված անմահության հույսի հետ, իսկ մյուս գիտությունների նպատակը կորստական է ու անցողիկ: Աստվածաբանությունը մյուս գիտություններից տարբերվում է «ըստ կատարման»՝ «զի այս յետփոխման զլոյսն ունի լծակցեալ անմահութեան և խնդութեան: Իսկ այնոքիկ կորստական և անցաւոր²»:

Աստվածաբանությունը ցուցանում է աստվածային խորհուրդների և սքանչելիքների բարձրությունը, որոնք անհաս են «բնական զարութեան մարդոյ եւ հանճարոյ»: Այս իմաստով իմաստությունը Աստծո օրենքներին ու պատվիրաններին ենթարկվելն է ու իրականությունը աստվածային ճշմարտություններով տեսնելն է, դա արդար ու բարի արարքներն են, որոնք հետևանք են հոգևոր իրողություններին հետամուտ աստվածահաճո, աստվածորոնողական ու աստվածապաշտական մտածելակերպին: Աստվածաբանության պտուղն ու արգասավորությունը երեքն են՝ ա) այն օգտակար է կրոնական իղձի իրականացման համար, որովհետև ուսուցանում է աղոթել ու պաշտել Աստծուն, բ) աստվածաբանությունն ունի «արգասաւորութիւն կատարեալ կենդանութեան», քանզի ցուցանում է գերագոյն էակի՝ Աստծու, Նրա շնորհների ու փառքի կյանքը, գ) աստվածաբանությունն ունի «շահաւէտութիւն երանելի միաւորութեան եւ ստացման». «Գիտելի է, զի ի մէջ այլ գիտութեանց աստուածաբանութիւն միայն փրկական ասի, զի հասուցանէ յերանութիւն անվախճան, յոր եւ հասանի աստուածաբանն՝ ընդունելով յԱստուծոյ զաստուածային տեսութիւն եւ զանդորրիչ սէրն եւ զկատարեալ ստացումն աստուածային»³: Տալանցին հատկապէս շեշտում է այն միտքը, որ ի տարբերություն այլ գիտությունների, ի մասնավորի բժշկագիտության, իրավագիտության ու ճարտասանության, աստվածաբանությունը չունի շահադիտական բնույթ:

¹ Նոյն տեղում, էջ 38:

² **Գրիգոր Տալանցի**, Գիրք հարցմանց, էջ 269:

³ **Ս. Գրիգոր Տալանցի**, Մեկնութիւն Յոհաննու Ավետարանի, էջ 39:

Աստվածաբանության առարկան, վախճանն ու պտուղը Աստված է, ընդամին, այդ «պտուղն ոչ է իբրեւ զհողմ սնոտի համբաւոյ, որպէս պտուղ բնական իմաստութեան եւ կամ իմաստասիրական գիտութեանց»: Այս իմաստով «աստուածաբանութեան պտուղ ոչ է առ ի ստանալ զինչս եւ լնուլ քսակս, որպէս եւ է պտուղ ժամանակաւորս գիտութեանց. բժշկականին ասեմ եւ դատաստանականին, մանաւանդ եւ բազմահնար ճարտասանութեան¹»: Բացի դրանից, աստուածաբանությունը տարբերվում է մյուս գիտություններից իր խոսքով ու լեզվով, որոնք խրթին ու խճողված չեն և իրենց պարզությամբ մատչելի են բոլորին. «Սուրբ աստուածաբանութեան պտուղ ոչ է առ խաւսս քմազարդս եւ լեզուս պաճուճաբանս, որպէս եւ են պտուղ բնական գիտութեանց, այլ սուրբ աստուածաբանութեան շահաւետութիւն եւ վախճան են առ Աստուած եւ առ կեանս...»²:

Իմաստասերների գիտության մեջ տեսությունը վերաբերում է միայն տեսնողին, զի «իմաստասէրք խնդրեն զԱստուած ճանաչել ի ստեղծուածոցս եւ այնու լինի կատարելութիւն տեսողին, զի առնէ նրբութիւն մտաց եւ սրութիւն հանճարոյ», իսկ աստվածաբանական տեսության մեջ մարդ ոչ միայն տեսնում է, այլև սիրում է տեսանելին, առնում է ոչ միայն մտքի նրբությունը, այլև կամքի ջերմությունը: Այս կապակցությամբ Տաթևացին մեջբերում է Կեղծ-Դիոնիսիոս Արեոպագացու «Երկնային քահանայապետութեան» երկից հետևյալ միտքը. «Տեսութիւն աստուածայնոցն յատուկ է ունել զջերմութիւն սիրոյն եւ թափանցիկ, զի ուր գիտութիւն արտաքոյ մնայ, սէրն ի ներքս մտան»: Բնական քննությունը անվարձատրելի է, իսկ աստվածաբանությունը (հավատի տեսությունը) «վարձս ընդունի և փառս», որովհետև վերաբերում է մարդու փրկությանը: Մյուս գիտությունների նկատմամբ աստվածաբանության առավելությունը դրսևորվում է նաև նրանում, որ գիտնականները, ի տարբերություն հավատի տեսաբանների, հանուն գիտության չեն մեռնում. «Յայտ է՝ որք ունէին զգիտութիւն մտաց՝ վասն գիտութեան իրոյ ոչ որք մեռանի: Այլ որք ունին զհաւատն՝ բազումք վասն հաւատոյն մեռան...: Ապա ուրեմն յայտնի է յասացելոցս՝ որ առաւել է հաւատոյն տեսութիւն, քան զմտացն և զաչացն»³: Անշուշտ, այս հարցում Տաթևացին կամ անտեղյակ է կամ պարզապէս

¹ Նոյն տեղում, էջ 38:

² Նոյն տեղում, էջ 24:

³ **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 72:

անտեսում է իրենց գիտական հայացքների համար դատապարտված, հալածված, բանադրված ու անգամ մահապատժի ենթարկված թե՛ անտիկ փիլիսոփաների և թե՛ միջնադարյան աստվածաբան-իմաստասերների մասին եղած բազմաթիվ փաստերը:

Վերոգրյալից կարող ենք անել հետևյալ եզրակացությունները. ա) Գրիգոր Տաթևացին միջնադարյան հայ աստվածաբանական-փիլիսոփայական մտքի մեջ առաջինն է, որ գիտա-բանապաշտական տեսանկյունից համակարգված ներկայացնում է աստվածաբանության, որպես գիտության, դրա էության, խնդիրների, նպատակի և գործառույթների մասին ամբողջական հայեցակարգ, բ) գիտությունները բաժանելով աշխարհիկի (բնականի) ու հոգևորի (շնորհականի), և դրանք դիտելով որպես Աստծո պարզև, նա աստվածաբանությունն է համարում «գլուխ ամենայն գիտութեանց», գ) սահմանելով աստվածաբանության առարկան, խնդիրներն ու գործառույթները, նա առանձնացնում է աստվածաբանության չորս տեսակ՝ տպավորական, պատճառագիտական, նշանական և միստիկական, որոնք աստվածիմացության մեթոդներին համապատասխան նա բաժանում է ճառելիի (կատաֆատիկական) և անճառելիի (ապոֆատիկական)՝ առավելությունը տալով անճառելիին, դ) ըստ նրա՝ աստվածաբանությունը մյուս գիտություններից տարբերվում է ծագումով, առարկայով, կարգավիճակով, ճանաչման մեթոդներով, ճշմարտության ըմբռնումով, ընդգրկունությամբ, հաստատունությամբ, օգտակարությամբ ու նպատակով, և հենց այդ տարբերությունների մեջ էլ Տաթևացին տեսնում է այլ գիտությունների նկատմամբ աստվածաբանության գերազանցությունը:

***Բանալի բառեր** – սուրբ Գրիգոր Տաթևացի, աստվածաբանություն, բնական և շնորհական գիտություններ, հաստատունության աստվածաբանություն, ժխտական աստվածաբանություն, փիլիսոփայություն*

СВ. ГРИГОР ТАТЕВАЦИ О ТЕОЛОГИИ

Сейран Закарян

***Ключевые слова** – св. Григор Татеваци, теология, мирские (естественные) и духовные (благодатные) науки, утвердительная (катафатическая) теология, негативная (апофатическая) теология, философия*

В статье показывается, что в средневековой армянской литературе более или менее систематический анализ теологии как науки, ее сущности, цели и

функций впервые встречается в трактатах св. Григора Татеваци (1346-1409) . В этом смысле Татеваци продолжает сформировавшуюся в европейском мышлении XIII в. рационалистическую традицию понимания теологии. Во-первых, источником всех наук он считает Бога, во-вторых, науки разделяет на мирские (естественные) и духовные (благодатные), показывает их место и роль в процессе познания мира и Бога, в третьих, теологию он считает “главой всех наук”, определяет ее предмет, задачи и функции, классифицирует теологию на четыре группы: импрессионистическая, детерминистическая, семиотическая, мистическая, и характеризует особенности каждой группы. Он различает две пути Богопознания: утвердительную (катафатическую) и негативную (апофатическую), предпочитая негативную теологию. По мнению Татеваци, теология различается от других наук по генезису, предмету, статусу, методам познания, пониманию истины, объемностью, честью, полезностью, целью и в этих различиях проявляется преимущество теологии над другими науками.

GRIGOR TATEVATSI ON THEOLOGY

Seyran Zakaryan

Key words: *St. Grigor Tatevatsi, theology, secular (natural) and spiritual (gifted) sciences, positive (cataphatic) theology, negative (apophatic) theology, philosophy*

In the article it is shown that in the medieval Armenian theological-philosophical literature, the more or less systematized analysis concerning Theology as a science, and its essence, objectives, goal and functions, is first encountered in Holy St. Grigor Tatevatsi's (1346-1409) works. In this sense, Tatevatsi continues the tradition of rationalistic understanding of theology developed in the European thinking of the XIII century. First of all, he considers God as the source of all sciences, secondly, he classifies the sciences (wisdom) as secular (natural) and spiritual (gifted), showing their place and role in the process of world cognition and knowledge of God, thirdly he regards theology as "the head of every science", defines its subject matter, objectives and functions, and distinguishes its types. Tatevatsi classifies theology into four groups: impressive, etiological, semiotic, and mystical, presenting the specific features of each of them. According to the methods of knowledge of God he separates positive (cataphatic) and negative (apophatic) theology preferring the last. According to him theology differs from other sciences in terms of its origin, objectives, status, methods of cognition, understanding of the truth, all-inclusiveness, constancy, honor, usefulness and purpose, and these differences reveal the superiority of theology in relation to other sciences.